

МАКРОЕКОНОМІЧНІ ТА РЕГІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРОМИСЛОВОСТІ

УДК 330.342.14:347.464.03:004

DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.005>

Юлія Станіславівна Залознова,

чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, професор
Інститут економіки промисловості НАН України,
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна
E-mail: zaloznova@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3106-1490>;

Іван Петрович Булєєв,

д-р екон. наук, професор
Інститут економіки промисловості НАН України,
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна
E-mail: buleev.ivan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7912-3649>;

Наталя Юхимівна Брюховецька,

д-р екон. наук, професор
Інститут економіки промисловості НАН України,
вул. Марії Капніст, 2, м. Київ, 03057, Україна
E-mail: Bryukhovetskaya@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6652-4523>

ТРАНСФОРМАЦІЇ КАПІТАЛІСТИЧНОГО РОЗВИТКУ ТА РЕНТИ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ¹

Досліджено особливості сучасного етапу функціонування капіталістичного виробництва, виходячи з його європейського зародження, англосаксонського становлення, євроатлантичного лідерства. Розвиток характеризується випереджаючим зростанням технократичних факторів, збереженням менталітету європейських суспільств, відходом від світових цінностей та релігій, руйнуванням духовності. Фасад сучасного капіталізму становить його «ядро» (G-7, частина держав G-20). Розглянуто основні моделі, які використовуються капіталізмом у господарюванні й інноваціях. Відзначено ризики, з якими стикаються країни, що механічно застосовують моделі «ядра». Наведено джерела фінансування моделей розвитку суб'єктів господарської діяльності (СГД), підприємств із використанням традиційних систем оподаткування, формування бюджетів. Доведено необхідність і доцільність використання ренти (економічної, природної, інтелектуальної та ін.) у формуванні бюджетів СГД усіх рівнів, підвищення її значення в умовах цифровізації виробництва. Як перспективну модель розвитку розглянуто нову інтегральну систему господарювання, у якій важливу роль відіграють духовність, цінності, рентні відносини, наука, ІКТ, цифровізація.

Ключові слова: капіталізм, суб'єкти господарської діяльності, ядро, периферія, моделі, рента (економічна, інтелектуальна), цифровізація.

JEL: A10, B49, E60, E61, E10

Економіка розвинутих, пострадянських країн і країн, що розвиваються, досить

жорстко включена у світову систему господарювання, основою якої є капіталістичні

¹ Дослідження виконано в рамках теми ІЕП НАН України «Трансформація управління промислових підприємств в умовах цифровізації економіки» (номер держреєстрації 0122U000658, 2022-2024 рр.).

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2023

відносини, що перебувають перманентно у внутрішніх та зовнішніх трансформаціях. При цілях, що збігаються (максимізація прибутку), формуванні бажаних виробничих відносин (домінування приватної власності, приватно-капіталістичне присвоєння, експлуатація найманої праці), технократичному розвитку (виробничі революції, технологічні уклади) суб'єкти господарської діяльності (держави, компанії, підприємства тощо) мають різні результати. Склалися «ядро капіталістичної системи» (G-7 плюс Австралія), «капіталістична периферія» (постсоціалістичні держави, що розвиваються) та «середня ланка» близьких до «ядра» держав. На рівні корпорацій і підприємств великого бізнесу (з активами понад 1 млн дол. США) також є успішні суб'єкти господарської діяльності (СГД), середні та малі підприємства. Їх результати залежать від прийнятих моделей господарювання та їх трансформацій, ролі держави в соціально-економічній діяльності, моделей інноваційно-інвестиційної діяльності, систем підготовки та підвищення кваліфікації кадрів, стимулювання тощо.

Держави та компанії «капіталістичного ядра», використовуючи досягнення ІV промислової революції (ІР), V-VI технологічних укладів (ТУ), інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), роботизацію, штучний інтелект (ШІ) та ін., отримують різні результати. Розвинуті СГД одержують прибуток і ренту від своєї діяльності, а також частину прибутку або значну частину природно-інтелектуальної ренти інших СГД. Тому для СГД розвинутих країн формуються кращі умови використання досягнень НТП, ІКТ, ШІ, цифровізації. Завдяки цьому вони є лідерами, на відміну від СГД країн, що розвиваються. Це свідчить про те, що моделі функціонування СГД розвинутих країн у чистому вигляді є неприйнятними для країн «капіталістичної периферії».

Потребують змін системи оподаткування, мотивації, інноваційно-інвестиційної діяльності. Головними джерелами формування бюджетів СГД, інвестицій для країн і підприємств мають стати рента, прибуток

від зниження витрат виробництва, інновацій, а всі системи та форми діяльності СГД мають базуватися на духовності, моральності, творчості, відповідальності. Це зумовлює актуальність проблеми у теоретичному та практичному аспектах.

Про те, що праця та природні ресурси є джерелом отримання необхідних для життя людини та суспільства умов, стверджують основоположники політичної економії. У. Петті зазначає, що праця – батько та активний принцип багатства, а земля – його мати (Petty, 1662). Це набуло розвитку в класичній та марксистській політичній економії. Так, Й. Шумпетер наголошує на ролі підприємництва та інновацій у створенні матеріальних благ і послуг (Шумпетер, 2011).

Дані положення активно використовуються і в наш час. При цьому відзначається пріоритет праці у створенні доданої вартості, прибутку, форм їх отримання, розподілу та присвоєння. Менше уваги приділяється ролі природних ресурсів, рентних відносин, рентних доходів у новоствореній вартості (цінності) та їх використання в розширеному інвестиційно-інноваційному відтворенні продуктів і послуг СГД. Також недостатньо уваги приділяється значенню духовності, моральності в різних моделях сучасного капіталістичного виробництва. Як і раніше, рента розглядається переважно в аграрно-земельних відносинах як фактор збагачення земельних власників.

Для інвестицій джерелами в докапіталістичних суспільно-економічних формаціях (СЕФ) та на етапах домонополістичного капіталізму виступали внутрішні ресурси СГД, прибуток від експлуатації працівників (рабів, кріпаків, найманих працівників), позикові кошти тощо. Панівні релігії, правлячі угруповання негативно ставилися до лихварства, і цей чинник інвестиційної діяльності в доіндустріальному капіталізмі не мав великого значення. У сучасному капіталізмі цей фактор, усунений шляхом руйнування християнства та інших світових релігій, трансформувався у фінансові інститути.

На індустріальному та наступних етапах розвитку капіталізму істотно посилюється роль інтелектуального капіталу, формується інтелектуальна рента, яка почала суттєво впливати на доходи від інтелектуальної власності та діяльності.

На необхідність використання земельно-природної ренти як джерела фінансування загальнодержавних видатків, а також видатків суспільної значущості СГД (юридичних та фізичних осіб) ще наприкінці XIX ст. вказував Г. Джордж (George, 1886). Однак досі ця ідея дуже слабо реалізується в моделях інноваційно-інвестиційного розвитку СГД. У результаті рента переноситься з країн сировинної економіки до розвинутих країн завдяки ТНК, що їх збагачує, а країни та СГД «капіталістичної периферії» біднішають. Здебільшого існуючі моделі розвитку СГД ґрунтуються на цих підходах. Верховний представник ЄС Ж. Боррель зазначає, що «процвітання ЄС базувалося на дешевих енергоносіях РФ, дешевій робочій силі Китаю, відкритих ринках Китаю та інших країн для експорту й імпорту для передачі технологій, інвестицій та дешевих товарів» (Боррель, 2022).

Про те, як світ змінився, а капіталізм себе вичерпав, уже неодноразово відзначалося на засіданнях Більдерберзького та Римського клубів, Всесвітнього економічного форуму у Давосі (2018-2022 рр.). Прихильники теорії конвергенції, прогресивні вчені-економісти Заходу стверджують, модель розвитку не працює ефективно ні в країнах «капіталістичного ядра», ні в пострадянських країнах (Булєєв, 2020; Drucker, 2013; Пікетті, 2016; Battistoni, 2020; Аджемоглу, Робінсон, 2016; Sachs, 2020; Galbraith, 2004; Bannas, Herrmann-Pillath, 2020; Stiglitz, 2015; Schwab, Vanham, 2021). Однак їх судження та рекомендації не знаходять підтримки в елітах та правлячих структурах капіталістичних держав.

Обґрунтування та формування моделей розвитку, механізми їх реалізації СГД (юридичних та фізичних осіб) в умовах НТП, ІКТ, цифровізації залишаються актуальними для економічної науки та практики.

Мета статті – обґрунтування ефективних моделей інноваційного розвитку СГД, механізмів їх реалізації та трансформації, рентних джерел фінансування та форм мотивації в умовах цифровізації виробництва.

Відмінність сучасного етапу розвитку держав, спільнот і СГД полягає в тому, що розумінню важливості соціально-економічних відносин, економіки, суспільних наук не приділяється належної уваги. Це викликано багатьма причинами, найважливішими з яких є такі: відставання в часі та просторі «економіки-науки» від «економіки-практики»; класовий характер економічної теорії, що пов'язано з її фінансуванням панівними класами, правлячими елітами; наповнення економічної науки, приватними завданнями, не орієнтованими на зміну системи в цілому, стратегічними проблемами суспільства, СГД, людини; нераціональне та руйнівне для суспільства і природи використання ресурсів (невідповідність виробництва товарів ємності ринку); технократичний підхід до вирішення економічних завдань; поширення понять і категорій сучасної економіки на економіку попередніх суспільно-економічних формацій (СЕФ), суспільно-духовних формацій (СДФ); сприйняття людини та суспільства як біосоціальних суб'єктів при тому, що переконливіше було б сприймати їх духовно-біосоціальними за природою; використання переважно цінових нестійких показників для характеристики соціально-економічних процесів (ВВП, прибуток, вартість, дохід та ін.), які характеризують комерційну активність і без доповнення натуральними показниками не відображають реального економічного стану СГД; недостатня увага до економіки «капіталістичної периферії», постсоціалістичних країн при аналізі капіталізму розвинутих країн (ЄС, G-7, G-20), капіталізму європейського типу.

Особливості сучасної формації капіталізму

Капіталізм країн «ядра» сформувався в Європі, «розквітнув» у США, Японії та за-

раз він визначає «фасад» системи капіталізму загалом. Сучасний капіталізм включає базові форми і положення попередніх формацій та етапів (приватна власність, експлуатація, класова нерівність, прибуток (головна мета), агресивність, конкуренція та монополізм, технічний прогрес, товарне виробництво, ринкові відносини, матеріалізм тощо), глибоко перетворені та видозмінені для даної системи.

Капіталізм комерціалізував усі відносини, сформував своєрідне співтовариство зручних для виробників споживачів, всеосяжну (не завжди якісну та об'єктивну) рекламу, сприяв зниженню духовності, традиційних цінностей, відповідальності, релігії тощо. Отже, сучасний капіталізм може бути охарактеризований як найбільш складна, суперечлива, технократична соціально-економічна система експлуаторського типу, агресивна в зовнішній та внутрішній політиці, яка використовує та відтворює у своїх інтересах моделі й механізми інших (попередніх і наступних) СЕФ (ДЕФ) (Аджемоглу, Робінсон, 2016; Sachs, 2023).

Він створив специфічні інститути та наукові (засновані на емпіричних знаннях і вірі) гіпотези розвитку, пріоритети індивідуальної приватної власності на засоби виробництва, розвинуті фінансові та кредитно-грошові системи, громадське виробництво та приватно-капіталістичне присвоєння доданої вартості (прибутку), природної та економічної ренти, форми експлуатації найманої праці, пріоритети приватних інтересів відносно колективних і суспільних інтере-

сів, сформував класові еліти, групові інтереси, що не мають єдності та односпрямованості розвитку.

Це світова глобальна система, що використовує як локальні об'єкти присвоєння рабовласницького типу (фізичне тіло, організм людини), феодального типу (земля), так і суто капіталістичні (капітал, праця найманих працівників, інтелект людини). У деяких випадках вона формує та/або руйнує наднаціональні структури, середній клас, створює та руйнує конкуренцію, монополію, використовує економічні та неекономічні методи стимулювання (мотивації), екстенсивні та інтенсивні методи розвитку (зростання), інтереси індивідів, які часто не збігаються ні всередині об'єднань, ні з інтересами фірм, а інтереси фірм – з інтересами держави, інтереси ТНК не збігаються (частково чи повністю) з інтересами національних держав, громадянських суспільств; є вираженням ринкових відносин і бореться з ними, має історичну обмеженість у часі та тупикові напрями розвитку (концепція «Вашингтонського консенсусу», тоталітаризм, диктатури та ін.); створює власні механізми інноваційного розвитку та досить стійкі (але не вічні) моделі інноваційного характеру. На рівні звичайної свідомості індивіда, як зазначає В. Панов (Панов, 2019), капіталізм сприймається як суспільний устрій, що перетворює будь-яку ідею на прибуток, точно відповідає психології людини в її головному прагненні перевершити оточуючих і набути почуття моральної переваги, отримати прибуток і владу¹.

¹ «Гроші – основа капіталізму, вони визначають структуру влади, структуру відносин усередині суспільства. Влада зростає з ідеї суспільства. Ідея визначає суспільство, як DNA (ДНК) визначає особистість. Вважається, що людям не потрібна справедливість, вони визнають лише одну її форму – своє право перевершити інших. Домогтися. Піднятися. Опинитися на вершині. Своє право на шанс. І за капіталізму люди його отримують. Працюй, напружуйся, сподівайся, намагайся – і шанс обов'язково з'явиться. Ти здобудеш багатство, станеш мільярдером і зможеш робити все, що заманеться. Не потім, а зараз, за життя. І це працює, особливо у пропаганді. Із стартапів у гаражі – у мільярдні корпорації, з майстерні – до імперії «Форда», виграші в лотерею – у мільйони та мільярди. І люди вірять у свій шанс, незважаючи на численні негативні приклади. Капіталізм – це спрага наживи, доведена до абсолюту: до Віри в Спрагу Наживи! Капіталізм – це єдина релігія, яка здійснює мрії – тут і зараз. Мрії приземлені, тобто які можна купити за гроші, але вони виконуються. Вірте у свій шанс! І вам буде віддано. І віддається. Але віддається не всім. А решта тупцює навколо в очікуванні шансу, витрачаючи сили і час, не замислюючись над тим, що треба йти вперед» (Панов, 2019, с. 167-168).

Теоретично є розуміння, що капіталізм має досить динамічні моделі, які постійно змінюються, зокрема в деталях, але зберігають базові положення капіталістичного господарювання, економічного механізму СГД.

Визначення С. Мочерного «економічна модель – це спрощене уявлення про дійсність, абстрактне узагальнення окремих явищ та процесів економічної системи в цілому, втілене у форму економіко-математичної моделі» (Мочерний, 2000, с. 410-411) доцільно уточнити, а саме: це система соціально-економічних інститутів, теоретичних абстракцій, які відображають реальні процеси емпіричних досліджень і наукових узагальнень стану економічних знань, наукових гіпотез, прогнозів функціонування та розвитку економіки СГД, суспільства, зафіксованих у наукових, правових, цивільних нормах (Булеев, 2020).

У ХХ ст. реально домінували дві основні моделі економіки: капіталістична та її антипод – соціалістична. Тоді як капіталістична модель мала форми індустріального капіталізму і фінансово-олігархічного капіталізму (імперіалізму), соціалістична була планово-директивною та демократично-ринковою. Теоретично багато вчених довели можливість поєднання позитивних аспектів обох моделей. Ці напрями розвитку ґрунтуються на теорії конвергенції та інклюзивного капіталізму (Wolff, 2012a; Wolff, 2012b; Stiglitz, 2015; Schwab, Vanham, 2021).

Наявність і використання тієї чи іншої моделі визначається правлячими класами, елітами (кланами, угрупованнями) та формами мотивації населення, ідейно-світоглядними ученнями (Булеев, 2020).

Джерелами інноваційного розвитку суспільств, які базуються на індустріальному виробництві (капіталістичному та соціалістичному), є додаткова вартість, створена живою працею, з використанням ресурсів, створених минулою працею, природних ресурсів.

У роботах основоположників політичної економії зазначається, що з розвитком виробництва частка живої праці у вартості одиниці виробленої продукції знижується, частка уречевленої праці зростає, але загальні витрати в одиниці продукції знижуються. При цьому з поля зору (за винятком сільськогосподарського виробництва) випадає природна рента. Вона присвоюється правлячим класом, власниками СГД. До певного часу такий підхід влаштовував як правлячі класи, так і суспільство загалом. Монополізм збільшує значення ренти за рахунок інтелектуальної, економічної та ін. Але, як і раніше, основним джерелом фінансування інвестицій та інновацій усе ще залишається додана вартість, створювана найманою працею. За її рахунок формуються бюджети країн, СГД, а рента (природна, інтелектуальна, економічна) присвоюється державами ядра капіталістичного світу, національною буржуазією. Тому загострюється необхідність детальніше розглянути види та форми рентних відносин у сучасному світі, цифровій економіці, їх роль у технічному та соціальному процесі, цифровізації людської спільноти, СГД.

Посилення ролі ренти за умов цифрової економіки (ЦЕ)

У багатьох країнах швидко розвивається ЦЕ, що забезпечує прозорість схем комерційної (зокрема електронної) діяльності, прискорює рух фінансових, матеріальних і трудових ресурсів (Каткова, Титова, 2019; UNCTAD, 2021; Oxford Economics, 2011).

ЦЕ дозволяє покращити інвестиційний клімат у країні, що сприяє розвитку економіки шляхом усунення різних «заборон», спрощенню та прискоренню комерційно-фінансових операцій. ІКТ надають можливість:

знизити банківський відсоток на кредити;

обмежити вільне вивезення капіталу за кордон завдяки прозорості його руху;

припинити ПІІ капіталу вітчизняних підприємств та організацій за кордон;

зробити національні гроші інвестиційними;

зміцнити грошову систему й усунути волатильність грошової одиниці;

створити та реалізувати систему повернення кваліфікованої робочої сили, вчених, фахівців з-за кордону;

обмежити діяльність зарубіжних фінансових спекулянтів на фондових і фінансових біржах та ін.

В Україні розвиваються такі напрями ЦЕ: інтернет, електронна торгівля, комп'ютеризація виробництва, система цифрових трансформацій, підготовка програмістів, визнаних у всьому світі тощо. Але на тлі деіндустріалізації, падіння ВВП, стагнації економіки ці процеси залишаються важко регульованими і такими, що повільно розвиваються. Тому держава повинна взяти під свій патронат цей напрям (а громадянське суспільство контролюватиме його реалізацію), усувати ризики і не допускати порушення прав людини, малих груп, класів суспільства (Вишневський, Гаркушенко, Князев, Липницький, Чекіна, 2020; Булеев, 2020).

ЦЕ дозволяє математично точно визначати споживачів (базу споживачів) та виробників, забезпечити реалізацію їх потреб, що створює передумови переходу на планування поза СГД, підвищення ефективності виробництва за рахунок зменшення збитків від конкуренції. У сукупності це формує передумови соціалізації суспільства, створення матеріально-технічної бази нового інтегрального світогосподарського устрою, нової моделі господарювання СГД.

Особливості нинішнього етапу розвитку людського суспільства в цілому та його складових (за державами, регіонами, адміністративними, територіальними, виробничими одиницями та підрозділами) полягає в загостренні протиріч між глобальними проблемами розвитку та дрібнішими (локальними, національними, виробничими та ін.)

підрозділами, структурами. Відразу після фінансової світової кризи 2008-2009 рр., яка була погашена («залита») великою кількістю знецінених грошей, світова наукова спільнота заговорила про нову системну економічну кризу. Вона розпочалась у 2019 р., а її початок пов'язаний із пандемією COVID-19 (Bannas, Herrmann-Pillath, 2020; Schwab, Vanham, 2021; Закарія Фарід, 2021).

З'явилася надія, що ЦЕ та цифрове суспільство пом'якшать це небажане явище. Світ і суспільство швидко змінюються, змінюються цінності покупців, безліч спільнот, продуктивні сили, виробничі відносини, духовність. Але їх вплив на суспільні відносини є неоднозначним, він містить як елементи розвитку, так і ризики. Велике значення має цифровізація, що охопила розвинуті країни і втягує у свою сферу дії країни, що розвиваються, набуваючи комплексного світового характеру. Разом із технічними успіхами цифровізація несе ризики (Каткова, Титова, 2019; Сіденко, 2021; Вишневський, Гаркушенко, Князев, Липницький, Чекіна, 2020; Закарія Фарід, 2021).

Найбільший недолік цифровізації – її повна залежність від забезпечення електроенергією (як довели конфлікти у світі та Україні зокрема), можливість вибіркового відключення життєво необхідних систем із певних центрів. У низці країн Близького Сходу на початку ХХІ ст. було заблоковано системи ППО країн. Мають місце атаки хакерів в інтернеті, фінансовій сфері. Цифровізація сприяє розвитку суспільства демократії та водночас створює реальні передумови тотального контролю особистості, угруповань.

Цифровізація змінює свідомість людини, індивідуальні та колективні цінності, посилює індивідуалізм, егоїзм, відлучає людину від здатності та бажання системно мислити, перетворює суспільство не в кращому напрямі, гіпертрофує неоліберальний підхід до особистої свободи тощо. Людина замінюється цифрою, позначкою на екрані

комп'ютера, втрачає свою духовність і цінності (Булеєв, 2022; Bridle, 2018; Zuboff, 2019; Agrawal, Gans & Goldfarb 2018; Mogofov, 2019).

Маючи достатню інформацію про фінансовий капітал у глобальному масштабі, використовуючи ІКТ, бізнес може знижувати позиковий відсоток, облікову ставку, що позитивно впливає на розвиток СГД, прямі зв'язки «виробництво-логістика-споживач». У соціально орієнтованій економіці це знижує витрати виробництва, позитивно впливає на рівень цін, що посилює фінансову основу соціалізації суспільства, формує почуття причетності всіх верств суспільства до проблем розвитку.

До негативних аспектів ЦЕ слід віднести те, що вона суттєво впливає на скорочення кількості робочих місць, замінює реальних працівників роботами, безлюдними виробництвами тощо. За оцінкою експертів, у найближчі 20 років до 45% робочих місць у сфері розумової праці та 2/3 робочих місць у сфері фізичної праці розвинутих країн буде замінено роботами та штучним інтелектом. Насамперед буде ліквідовано важку фізичну працю, яка в різних країнах становить від 10 до 40% загальної зайнятості. При цьому немає рішень і навіть серйозних опрацювань, куди підуть звільнені, за рахунок чого вони житимуть, як зберегти купівельну спроможність ринку, населення. Це потребує створення гарантованого базового доходу (Stiglitz, 2015; Булеєв, 2022; O'Neil, 2017; Піщуліна, 2020; Колот, Герасименко, 2019; Georg Henry, 1879).

На думку деяких науковців, зазначають, що не можна говорити про III-IV ПР, коли в державі, у СГД немає постійно діючої системи підготовки, перепідготовки, зміни та підвищення кваліфікації працівників усіх рівнів (Булеєв, 2022; Колот, Герасименко, 2019; Львов, 2022; Georg, 1879; Schwab, 2017). Необхідно готувати ініціативну творчу особистість, здатну швидко освоювати нові професії та критично мислити. Але для цього потрібна матеріальна

база, фінанси, що виводяться з виробництва елітами у вигляді ренти.

Із розвитком ІКТ та інформаційного суспільства вдосконалюється громадянське суспільство (Civil society), у якому незалежно й автономно від органів державної влади, бізнесу розвивається сукупність відносин у сфері економіки, культури та інших сферах життя. Це реалізується за допомогою неурядових інститутів і груп, що самоорганізуються, створюються з метою захисту суспільно значущих інтересів, що потребує духовної, матеріальної, фінансової бази.

Як зазначено вище, вплив цифровізації на суспільство та інститути є неоднозначним. Техніко-технологічний прогрес розвивається за висхідною спіраллю, а духовність, цінності, відповідальне ставлення в суспільстві – за низхідною спіраллю. З одного боку, має місце процес об'єднання людей, з іншого – роз'єднання, посилення індивідуалізму, коли людина «випадає» з природного суспільства спілкування у віртуальним вимір. Так, цифровізація суспільства формує співтовариство «айтішників», яке називається «цифрові активісти». Теоретично і за поглядами вони є неолібералами, в основному лібертаріанцями, хоча їх світогляд та ідеї є широкими: від анархізму до комунізму, від прихильності до класичної незалежності виробників до використання бартерних і подібних схем. Їм притаманний високий рівень професіоналізму та загальних знань, уміння швидко вчитися та перенавчатися. Водночас має місце переконаність в ефективності групових і колективних дій, але практично необмежена свобода особистості, негативне ставлення до держави, ворожість до правлячих класів, великих держав, невизнання пріоритету національного права над міжнародним правом.

Спільнота цифрових активістів у своїй діяльності керується трьома принципами:

- 1) діє локально, взаємодіє глобально;

2) зграя сильніша за ієрархію. Відомо, що бізнес діє мережами, цифрові акти-вісти – зграями. Мережа – це виявлене, пла-стичне, але більш-менш постійне. Зграя – миттєво збирається із, здавалося б, ніяк не пов'язаних між собою індивідів, які вирішу-ють спільне завдання. В ієрархії головне – підпорядкування, у мережі – комунікація, а в зграї – колективні дії на основі загального світогляду (віри), ментальних і біофізичних ефектів (принцип формування зграї птахів, косяків риб тощо). Це підтверджує правиль-ність положень про духовно-біосоціальну природу людини, добровільний колекти-візм, пріоритет духовного, ідеального, розу-мового в русі вперед, у розвитку;

3) якість б'є кількість. Офіційні струк-тури працюють із масами, побоюються ма-сових акцій, але реально вирішальні зміни відбуваються невеликими, згуртованими, професійними групами. У науці це описано у «принципі Парето», або 20/80 (20% членів групи докладають 80% вирішальних зусиль для успіху будь-якої справи). Цифровізація активно впроваджується в життя, змінює духовність і світогляд різних великих і ма-лих груп конкретних людей. Людям присво-юються різні коди, фіксуються біометричні дані, відстежуються інтереси та вподо-бання, завдяки яким індивідом можна управляти, незалежно від його волі, маніпу-лювати особистостями і масами. Ця інфор-мація накопичується державними і недерж-авними організаціями, структурами та від-повідно високо цінується.

Цивілізація вступила в цифрову еру і тепер цьому підпорядковується як система загалом, так і окремо кожен алгоритм. ІКТ спрощують і посилюють збір інформації про конкретних людей, яка потім може бути використана для формування різних систем впливу на людину. Цей процес слабо регла-ментований у суспільстві, часто прово-диться приватними компаніями з метою отримання прибутку, що не завжди на ко-ристь людини, суспільства. Важливо за ло-кальним не прогаяти систему, а в технічних

рішеннях бачити провідну роль духовності, цінностей, людини. Людина створює сис-тему, а потім може стати її ж рабом, якщо забуває про духовність. Як в епоху індуст-ріального та фінансового капіталізму за прибутком не бачили людини, так і в циф-ровому суспільстві треба уникнути підміни людини цифрою. Те, що раніше зустріча-лося тільки у творах письменників-фанта-стів, уже існує (біопротезування, клону-вання, окуляри доповненої реальності ін.) або найближчими десятиліттями світ стик-неться з насиченням штучними продук-тами, ДНК-модифікованими вірусами, різ-номанітними чіпами. Технології не тільки роблять життя комфортнішим і кращим (за-лежно від того, як вони будуть викорис-тані), але й убивають його. Багато політиків і релігійних діячів (у тому числі Папа Рим-ський) попереджають про небезпеку впро-вадження штучного інтелекту в комерцій-них інтересах. Технології оцифрування лю-дей під приводом розвитку ринку – це роз-люднення та шлях до тотального наддержа-вного диктату, в якому не буде місця ні вірі, ні ідеалам, ні свободі особистості, ні навіть державі. Вирішити цю проблему може ви-сокодуховна спільнота, духовна людина, вкладаючи інвестиції в розвиток громадян-ського суспільства.

Важливу роль в активізації даної ро-боти, створенні механізмів її мотивації віді-грає раціональне використання рентних від-носин, які розширюються на природні ре-сурси, інтелектуалізацію суспільства, виро-бництво товарів і послуг.

Рента в системі мотивації та як можливе джерело фінансування духовного розвитку суспільства

Дослідження ренти в економічній на-уці розпочалися з реальних соціально-виро-бничих відносин у сільському господарстві феодалізму. Істотно змінюючись за формою та змістом, дослідження проникали у сфери промисловості, послуг, фінансових відно-син. Спочатку акторами рентних відносин

(земельних відносин) були феодали (землевласники) та селяни (кріпаки та безземельні). Із розвитком капіталізму до них приєдналися капіталісти та наймані працівники.

Як феодальна, так і капіталістична земельна рента є платою за користування землею. Вона заснована на експлуатації чужої праці та використанні сільськогосподарських ресурсів. Її одержує клас землевласників. Капіталістична земельна рента виражає виробничі відносини між найманими сільськогосподарськими працівниками, капіталістами-орендарями та землевласниками (Bregel, 1968). «Рента (нім. Rente) – дохід, не пов'язаний із підприємницькою діяльністю, що регулярно одержує рантьє у формі відсотка з капіталу, який надається в позику землевласником у формі земельної ренти із земельної ділянки, що здається в оренду» (Советский экономический словарь, 1980, с. 1119).

Отже, рента виходить за межі земельних відносин власності, включає пов'язані з землеробством поняття, кредитно-фінансові відносини та ін. частини необхідної праці найманого працівника. Створений його працею товар розподіляється між державою, капіталістом (власником капіталу, землі) та працівниками, набуваючи форм орендної плати, заробітної плати, податку тощо.

Із другої половини ХХ ст. рентні відносини дедалі більше зближуються з іншими формами кредитно-грошових відносин, інвестиційно-інноваційною діяльністю у виробництві й економіці. В «Економічному словнику» Брокгауза, Ефрона та ін. ренти визначено як «дохід з капіталу, майна або землі, що не вимагає від отримувача підприємницької діяльності», «дохід від власності, який сплачують орендарі власникам матеріальних (непродуктивних) активів (землі та надр) за право використання цих активів протягом певного періоду. Рента включає земельну ренту та ренту природну (надр). Інші дослідники розглядають ренту:

земельну, фінансову, природну, гірську, корупційну, позикову, позикову та ін. (Мочерний, 2002; Малий, 2002).

У другій половині ХХ ст. основним джерелом розвитку економіки стає кредитно-товарно-грошова модель, що досить міцно пов'язує кредитно-грошову діяльність з інвестиційно-інноваційною. Це активізувало роль ренти у практичній сфері економіки, підвищило інтерес економічної науки до категорії ренти, кредитних відносин. Рентні відносини проникають у підприємницьку діяльність реального сектору економіки, фінансування інвестиційно-інноваційної діяльності суб'єктів господарювання, сферу послуг.

Вітчизняні фахівці визначають рентні відносини кінця ХХ ст. (Мочерний, 2002, с. 195-196) в такий спосіб: «Рента (нім. Rente, фр. Rente, від лат. Reddo – повертаю, сплачую) – особливий вид стабільного доходу, що отримується від капіталу, землі, майна, паперів та іншого, не пов'язаного з підприємницькою діяльністю». Рента існує в різних формах: земельний власник отримує земельну ренту (економічна форма реалізації земельної власності – диференційна, монопольна, абсолютна).

Джерелом земельної ренти є праця орендаря та найнятої ним робочої сили, виникнення синергетичного ефекту від взаємодії землі та землевласницької діяльності людини, а також частина доходів споживачів, що сплачуються ними за рідкісні товари землеробства, оренду квартир (приміщень) у престижних районах міст, місцях відпочинку, рекреації тощо; отримана власником квартирна плата за здані в найм житлові та виробничі площі соціального призначення; різні види доходів від субсидій та позик з боку держави, позики та кредити фінансових інститутів і бірж, державні цінні папери, депозити, державні та недержавні облігації (Малий, 2002, с. 195).

Наведені визначення є прийнятними для індустріального, олігархічного, моно-

польного капіталізму XIX-XXI ст. у країнах, що розвиваються, і пострадянських країнах. Для країн капіталістичного «ядра» із 70-х років. XX ст. такі трактування неповною мірою відображають категорію ренти, оскільки розвинуті країни перейшли від моделі фінансування інвестицій за рахунок власних та позикових джерел збільшення капіталу до ліберальної кредитної грошово-емісійної моделі фінансування. Це дало підстави виокремити категорію «рента економічна» (РЕ), що розширює сферу традиційних форм і видів ренти капіталістичної. Останнє зумовлене розширенням моделі розвитку традиційних індустріальних етапів капіталізму, доповненням кредитно-емісійними моделями інвестиційно-інноваційного розвитку. Нова модель у практичній економіці сформувалася раніше її теоретичного обґрунтування. Це так звана «рейганоміка» у США, «тетчеризм» у Великобританії, моделі інвестування промисловості СРСР (1930-1950-ті роки), «економічне» диво Японії, ФРН (1950-1970-ті роки), «азіатські тигри», моделі КНР, Індії, Сінгапуру, В'єтнаму, Північної Кореї наприкінці XX – на початку XXI ст. (Аджемоглу, Робінсон, 2016; Райнерт, 2014; Джонсон, 2022).

Теорія економічної ренти узагальнила досвід лідерів СГД і практичної діяльності країн-лідерів високих темпів зростання економіки. РЕ – це особливий вид ренти у формі додаткового доходу, який отримує суб'єкт підприємницької діяльності внаслідок зменшення витрат на одиницю продукції порівняно з іншими виробниками. Як зазначає І. Малий (Малий, 2002, с. 195), автором РЕ є А. Маршалл (Marshall, 1920), який назвав її «квазірентою», доповнив традиційні визначення (дохід, не пов'язаний із підприємницькими зусиллями), пов'язавши рентний дохід із підприємницькою діяльністю, виокремив це поняття в ренті. Взагалі РЕ згідно з теорією А. Маршалла не впливає на ціну, що визначається співвідношенням попиту і пропозиції та витратами на виробни-

цтво, а є частиною зекономлених витрат окремих індивідуальних виробників (СГД). РЕ – частина прибутку, яку СГД, фірма можуть отримувати, знизивши собівартість порівняно з іншими СГД, фірмами, що працюють у цій сфері, галузі, за рахунок раціонального управління, вдалого розміщення СГД відносно ринків сировини, ринків збуту, що дають можливість економити на трансакційних витратах, логістиці, транспортуванні тощо. РЕ привласнює підприємець, а не менеджер, її отримання обмежене в часі. У зв'язку з цим додатковий дохід від інвестиційної, інноваційної діяльності цілком обґрунтовано відносити до ренти економічної. Слід розрізняти підприємницький дохід та економічну ренту, не протиставляючи їх. РЕ розширює базу формування ренти взагалі, ренти монопольної, інтелектуальної тощо. Вона стає важливою складовою фінансування систем мотивації моделі розвитку СГД.

Отже, основи мотивації інновацій, інвестиції інформаційно-комунікативних технологій та цифровізації правомірно пов'язувати з економічною рентою. РЕ може сприяти реалізації моделі розвитку, заснованої не тільки за рахунок прибутку взагалі, але й за рахунок частини доходу від зниження собівартості одиниці товару, витрат виробництва в результаті інвестиційно-інноваційної діяльності, використання досягнень НТП, ІКТ, цифровізації, що можливе та застосовне в діяльності СГД від рівня індивіда до національного, міжнародного. Але при цьому категорії «рента», «РЕ» та ін. слід «очистити» від таких явищ, як корупція, політична рента, звільнивши їх від казнокрадства, шахрайства тощо, а ВВП – від «цінових бульбашок», воєнних видатків та ін.

Трансформації моделей капіталістичного розвитку

Глибоке розуміння сутності ренти, особливо економічної, необхідне для прийняття рішення про трансформацію моделей

розвитку економіки СГД усіх рівнів, формування та мотивації їх інноваційного розвитку на основі духовності як базису суспільства.

Сьогодні в капіталістичній економіці функціонує декілька моделей розвитку (індустріальна, фінансово-олігархічна, демократична та ін.). Індустріальна модель пройдена державами «ядра» капіталізму до 1970-х років. Держави капіталістичної «периферії» слабо її використовують. Їхні справжні бажання та прагнення спрямовані на перехід до другої моделі (модель «ядра» капіталістичних країн). Однак ані постсоціалістичні, ані країни, що розвиваються, не можуть отримувати при цьому позитивних результатів. Для них учені Чиказької школи розробили «модель (концепцію) Вашингтонського консенсусу», яка базується на ліберально-економічних, монетаристських підходах. У ній немає місця державі в економіці, надмірно завищена роль приватної власності та малого бізнесу в розвитку економіки, інвестиції виробляються переважно за рахунок іноземного капіталу, таргетування інфляції відбувається шляхом скорочення грошової маси ($M1+M2$) в обороті, обмеження рівня оплати праці найманих працівників тощо. Такі напрями не стимулюють розвиток, інвестиційно-інноваційну діяльність, активність трудящих.

Недоцільність використання моделі розвинутих капіталістичних країн, рекомендацій Вашингтонського консенсусу країнами, що розвиваються, доведена професором Норвезького інституту стратегічних досліджень Е. Райнертом у монографії «Як багаті країни стали багатими і чому бідні країни залишаються бідними» та інших публікаціях (Райнерт, 2014). Е. Райнерт стверджує, що багаті країни стали багатими завдяки поєднанню державного втручання в економічну діяльність, протекціонізму та стратегічних інвестицій, а не завдяки вільній торгівлі. Саме така політика стала запорукою економічного розвитку, починаючи з

Італії епохи Відродження, Промислової революції в Нідерландах і закінчуючи сьогоднішніми країнами Південно-Східної Азії. Вільна торгівля вигідна лише за умови сумісності рівня розвитку країн, які беруть у ній участь. У разі великої різниці в розвитку вільна торгівля збагачує розвинуту країну, вганяючи бідну ще глибше у бідність. Слідом за Й. Шумпетером (Шумпетер, 2011) норвезький професор вважає, що розвиток капіталізму, заснованого на ренті, неминуче поширюється на всю систему в умовах олігархічного фінансово-інформаційного монополізму. Крім того, Е. Райнерт вважає, що модель розвитку держав «ядра» капіталізму для пострадянських країн і країн, що розвиваються, є неприйнятною. Країни, що розвиваються, не можуть «перестрибнути» тривалий етап моделі розвитку країн, який вони пройшли до етапу фінансово-індустріального розвитку.

Е. Райнерт вказує на методологічну помилку в теорії наздоганяючого розвитку, яку використовують країни капіталістичної периферії. Приймавши до реалізації ліберально-економічну модель, що діє в країнах капіталістичного «ядра», і розраховуючи на вихід на висхідну траєкторію розвитку, пострадянські країни і ті, що розвиваються, ще більше загальмували свій розвиток, потрапили в «пастку гальмування» економіки, яка була аналогом ситуації, в якій перебували розвинуті країни 50-70 років тому. На них чекає кілька десятиліть напруженої роботи із забезпечення високих темпів інвестиційно-інноваційної діяльності, раціонального використання доданої вартості та ренти, створення систем мотивації ефективного розвитку, тобто формування моделі мотивації розвитку, придатної для конкретних умов її застосування.

Наприклад, досвід Японії, яка 50 років мала пріоритетом економіки розвиток (Джонсонс, 2022). За цей час модель розвитку пройшла трансформацію від «контролю бізнесу» до «державного контролю», а по-

тім до «бізнесу держуправління» та «бізнесу державно-приватної співпраці». Модель заснована на принципах: ефективності апарату держуправління «держави та бізнесу»; «відповідальності, держав та бізнесу», у тому числі класів, використання держзамовлень, антимонополізму, створення корпорацій, тарифів, опори на корпорації, створення центрів координації, планування на кшталт міністерств торгівлі, експорту промисловості.

Аналогічний напрям розвиває академік НАН України Б. Данилишин (Данилишин, 2022), зазначаючи, що характерне для ліберально-економічної моделі виштовкування держави з економіки є необґрунтованим і неефективним. Воно базується на даних Світового банку про те, що більш успішними в економіці є ті держави, які мають більшу частку державної власності. У бідних держав частка держсектору у ВВП становить 20%, «середніх» – 20-30, розвинутих – 30-40% і вище. У роки своїх найвищих економічних показників країни «азіатські тигри» мали частку державної власності 30-40% та вище. У 1930-1950-х роках СРСР мав найвищі у світі темпи економічного зростання (12-20% на рік) і до 90% частку держсектору. У 2000-2020-х роках економіка Китаю мала частку державного сектору до 80% і високі темпи її річного приросту.

Рента як джерело розвитку економіки країни та суб'єктів господарювання

У суспільстві знань ІКТ, ШІ серед загальних доходів правомірно виокремлювати доходи інтелектуальної ренти (Левковець, 2015; Бардаш, Осадча 2020; Литвиненко, 2009). У провідних країнах світу інтелектуальна рента (ІР) стає основним джерелом соціально-економічного розвитку. У РФ на межі ХХ-ХХІ ст. приріст нерозподіленого народногосподарського чистого прибутку на 75% відбувається за допомогою природної та інтелектуальної ренти, внесок праці становить 5%, капіталу – до

20% (Львов, 2002). Інтелектуальна рента утворюється з доходу інвестора, що вкладає кошти у процес реалізації інновацій та середнього прибутку інвестиційної фірми. При цьому дохід інвестора включає відсоток на вкладений капітал і премію за ризик від втрати вкладених коштів (George, 1879). Отримання ІР на попередньому етапі від окремого СГД потребує значних витрат ресурсів для забезпечення лідерства в галузі НТП (особливо інтелектуальних ресурсів і людського капіталу). Це стосується СГД (фізичних та юридичних осіб), ТНК, національних держав, суспільства. ІР можуть отримувати лише лідери в галузі науки та техніки. На ринку інтелектуальної власності формується ринкова ціна, яка може бути вищою або нижчою за індивідуальну. У результаті утворюється різниця, що виражається в додатковому прибутку (доданій вартості), який і становить основу ІР. Термін дії ІР на нові товари, як правило, не перевищує 5 років (не більше 2-3 років), а її величина розраховується за формулою (Глазьев, 2016)

$$IP = P_{\text{ц}} + P_{\text{л}} + P_{\text{г}},$$

де $P_{\text{ц}}$ – ІР від продажу нової продукції за вищими цінами;

$P_{\text{л}}$ – ІР від продажу ліцензій, патентів, ноу-хау;

$P_{\text{г}}$ – ІР від гудвілу.

СГД, які використовують новації середньої якості, отримують абсолютну ІР, а ті, що використовують новації вищої якості, – абсолютну та диференціальну. У цьому важливою є роль держави, СГД, авторів, реалізована у вигляді формування та застосування механізмів мотивації інноваторів усіх рівнів, зокрема цифрових новацій, ІКТ, штучного інтелекту.

Інтелектуалізація суспільства та праці створює передумови трансформації моделі розвитку СГД до швидкого розвитку (кількісного та якісного) рентних відносин, економічної та інтелектуальної ренти. Пріори-

татами в господарському механізмі матеріального та духовного розвитку СГД, їхньої матеріальної та духовної бази стають рентні джерела фінансування.

Цифровізація забезпечує своєчасне формування системи оцінювання економічної ренти на національному рівні, системи оподаткування та бюджетів їх використання для подальшого розвитку СГД, суспільства, колективів, фізичних і юридичних осіб.

Поділ праці в умовах III-IV ПР, V-VI ТУ супроводжувався розвитком цифрової теорії та практики, який посів важливе місце у світовій економіці та Україні зокрема. На підприємствах, у галузях, наукових організаціях сформувалися відповідні підрозділи, в уряді – міністерства й управління. Створюються передумови розширення та поглиблення плановості, зниження ризиків, криз тощо, що суттєво змінює сучасні моделі господарювання СГД відповідно до теорії конвергенції, соціалізації капіталістичної економіки. Це відзначають багато вчених, вважаючи, що ІКТ і цифровізація уможливають ефективне господарювання, справедливий розподіл благ, зростання якості життя населення. Проте науковці наголошують також на труднощах, пов'язаних із цифровізацією, штучним інтелектом, роботизацією, ІКТ, пошуком джерел їх фінансування (Stiglitz, 2015; Schwab, Vanham, 2021; Zuboff, 2019; UNCTAD 2021).

Техніко-технологічний прогрес (промислові революції, нові технологічні уклади тощо) забезпечують підвищення підприємницької активності, економічний та соціальний ефект, якщо вони спираються на дієве стимулювання: ефективну організацію заробітної плати, системи заохочення інноваційної діяльності, новаторство, раціоналізацію, винахідництво та ін., що широко висвітлено в роботах економістів ХХ ст. Відомим є внесок науковців НДІ праці, нормативно-дослідних центрів міністерств,

СГД (так звані ЦНОП – центри наукової організації праці, лабораторії, відділи СГД) до системи заохочення (колективів та конкурентних працівників) за раціоналізацію та винахідництво, участь у прибутках тощо. Але важливішим напрямом стимулювання підприємництва, зниження витрат виробництва (собівартості) може і має стати система мотивації з використанням ренти (природна, економічна, інтелектуальна), яка зараз практично у всіх моделях господарювання СГД присвоюється власниками засобів виробництва, капіталістами (індивідуально, колективно, елітарно, кланово, класово). Це особливо актуально за умов ІКТ, цифровізації, інтелектуалізації виробництва та праці, екологізації.

У світовій практиці мають місце окремі випадки використання ренти для вирішення наведених проблем.

На рівні теоретичних розробок можливість використання ренти на користь суспільства викладено у працях науковців здебільшого з країн із багатими природними ресурсами та покладами (Львов, 2002; George, 1879; Джонсонс, 2022; Левковець, 2015;). На практиці цей підхід застосовується в Норвегії, ОАЕ, провінції Альберта (Канада), на Алясці (США). З 1976 р. у США є Перманентний фонд штату Аляска (AKF) і Конституційний резервний фонд (CDRF), що формується за допомогою рентних платежів у нафтовидобутку. За даними Д. Львова (Львов, 2002), до них входять:

податок на устаткування для видобутку (2%);

податок на видобуток (15%);

роялті на право володіння (12,5% вартості видобутку);

податок із доходу нафтових корпорацій (4,4%).

Дивіденди названих фондів нараховуються жителям штату Аляски для використання або інвестицій. Податки на зарплату та ін. скасовано. Такий підхід сприяє поєднанню інтересів різних категорій населення. Дана практика є прийнятною і може

застосовуватися до природних монополій, економічної та інтелектуальної ренти практично всіх СГД світу, в тому числі України. Цифровізація дозволяє створити досить прості та дієві механізми формування, використання і контролю ефективної реалізації рентних відносин (особливо відносно IP та PE) у сучасних умовах.

Висновки. Сьогодні в економіках глобального, регіонального рівнів, СГД активно відбуваються процеси зміни моделей розвитку індустріального, фінансово-олігархічних етапів капіталізму на моделі пост-індустріальні, нові інтегральні, конвергентні. Цифровізація економіки, життя, СГД може як позитивно, так і негативно впливати на процеси розвитку через сформовані відносини в суспільстві, а також дозволяє оцінювати стан економіки в онлайн-режимі, підвищувати надійність планування та використання матеріальних, трудових, фінансових ресурсів у поточній діяльності та в перспективі. Для створення нових моделей мотивації розвитку в умовах цифровізації потрібне розширення матеріально-фінансової бази нових систем стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку СГД. Це може бути досягнуто шляхом формування нових моделей мотивації на основі рентних відносин (природної, інтелектуальної та ін.). Рента може стати основою оподаткування та бюджетної системи, що забезпечить поступове зміщення акцентів із систем оподаткування на основі відрахувань від доходів юридичних та фізичних осіб, СГД на рентні, що сприятиме розвитку суспільства, виробництва як у техніко-технологічному, так і в духовному аспектах.

Напрямами подальших досліджень є детальне опрацювання систем мотивації розвитку виробництва та суспільства шляхом поєднання технократичних і духовних чинників, використання рентних джерел фінансування, їх апробація в умовах реального сектору економіки.

Література

- Аджемоглу Д., Робінсон Дж. (2016). Чому нації занепадають / пер. з англ. О. Дем'янчук. Київ: Наш Формат. 440 с.
- Бардаш С.В., Осадча Т.С. (2020). Ідентифікація інтелектуальної ренти: обліковий аспект. *Облік і фінанси.* № 1 (87). С. 5-12.
- Боррель Ж. (2022). Мы входим в идеальный шторм. Выступление топ-дипломата ЕС о новой мировой реальности. URL: <https://www.euointegration.com.ua/rus/articles/2022/10/12/7148529/> (дата звернення: 31.03.2023).
- Булеев И.П. (2020). Структура общества и средний класс: состояние, перспективы развития. *Економічний вісник Донбасу.* № 3 (6). С. 11-29.
- Булеев И.П. (2022). Суспільний поділ праці в сучасній економіці: стан та напрями розвитку. *Економічний вісник Донбасу.* № 1(67). С. 4-15.
- Вишневецький В.П., Гаркушенко О.М., Князев С.І., Липницький Д.В., Чекіна В.Д. (2020). Цифровізація економіки України: трансформаційний потенціал: монографія / НАН України, Ін-т економіки промсті. Київ: Академперіодика. 188 с.
- Глазьев С. (2016). Экономика будущего. Есть ли у России шанс? («Коллекция Изборского клуба»). Москва: Книжный мир. 640 с.
- Данилишин Б. (2022). Какая доля государства в экономике нужна Украине. *Економіческая правда.* URL: <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/07/15/689200/index.amr> (дата звернення: 30.03.2023).
- Джонсон Ч. (2022). Японське економічне диво. Як професійна влада та бізнес збудували провідну економіку світу / пер. з англ. Р. Клочко. Київ: Наш Формат. 456 с.
- Закарія Фарід. (2021). 10 уроків для світу після пандемії / пер. з англ. А. Марховська, О. Ємельянова. Київ: Наш Формат. 264 с.
- Катасонов В.Ю. (2014). Экономика Сталина / отв. ред. О.А. Платонов. Москва: Институт русской цивилизации. 416 с.
- Колот А.М., Герасименко О.О. (2019). Соціально-трудовий розвиток в XXI столітті:



- до природи глобальних змін, нових можливостей, обмежень і викликів. *Демографія та соціальна економіка*. № 1 (35). С. 97-126.
- Левковець О.М. (2015). Інтелектуальна квазірента як чинник інноваційного розвитку: перегляд концепції. *Економічна теорія та право*. № 2 (21). С. 61-73.
- Литвиненко Н.І. (2009). Інтелектуальна рента: сутність та функції. *Економічний вісник Національного гірничого університету*. № 4. С. 14-20.
- Львов Д.С. (2002). Экономика развития. Москва: Экзамен. 513 с.
- Малий І. (2002). Рента економічна: стаття. *Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3*. Київ: ВЦ «Академія». 952 с.
- Мочерний С. (2000). Економічна роль держави: стаття. *Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 1*. Київ: ВЦ «Академія». 864 с.
- Мочерний С. (2002). Рента: стаття. *Економічна енциклопедія: у 3-х т. Т. 3*. Київ: ВЦ «Академія». 952 с.
- Панов В.Ю. (2019). Аркада. Эпизод первый. *каmataУап*. Москва: Эксмо. 416 с.
- Пікетті Т. (2016). Капітал у ХХІ столітті / пер. з англ. Н. Палій. Київ: Наш Формат. 696 с.
- Піщуліна О. (2020). Цифрова економіка: тренди, ризики та соціальні детермінанти: доповідь. Київ: Заповіт. URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf (дата звернення: 21.03.2023).
- Райнерт Е.С. (2014). Як багаті країни забагатіли... і чому бідні країни лишаються бідними. Київ: Темпора. 444 с.
- Сіденко В.Р. (2021). Виклики і ризики цифрової трансформації: світовий та український контексти. *Економіка України*. № 5. С. 40-58.
- Сорокин П. (1997). Главные тенденции нашего времени. Москва: Наука. 352 с.
- Хазин М. (2020). Как нам предлагают дальше жить участники Давоса. *Парламентская газета*. URL: <https://nikkto59.livejournal.com/2889068.html> (дата звернення: 10.03.2023).
- Шумпетер Й. (2011). Теорія економічного розвитку. Дослідження прибутків, капіталу, кредиту, відсотка та економічного циклу. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія». 244 с.
- Юридична енциклопедія (1998). Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: «Українська енциклопедія». URL: <https://leksika.com.ua/15580507/legal/renta> (дата звернення: 18.03.2023).
- Agrawal A., Gans J., Goldfarb A. (2018). Prediction machines: The simple economics of artificial intelligence. Harvard Business Press.
- Bannas S., Herrmann-Pillath C. (2020). Marktwirtschaft: Zu einer neuen Wirklichkeit. 30 Thesen zur Transformation unserer Wirtschaftsordnung. Stuttgart: Schäffer-Poeschel.
- Battistoni A. (2020). When Will Capitalism End? Boston review. URL: <https://www.bostonreview.net/articles/alyssa-battistoni-capitalism-dead-long-live-capitalism/> (дата звернення: 31.03.2023).
- Bregel E. Ya. (1968). The political economy of capitalism. URL: <https://institutiones.com/download/books/3993-politicheskaya-ekonomiya-kapitalizma-bregel.html> (дата звернення: 31.03.2023).
- Bridle J. (2018). New Dark Age: Technology and the End of the Future. London: Verso Books.
- Galbraith J.K. (2004). The Economics of Innocent Fraud. Penguin.
- George H. (1879). Progress and Poverty. URL: <https://www.henrygeorge.org/pcontents.htm>
- George H. (1886). Protection or Free Trade: An Examination of the Tariff Question, with especial Regard to the Interests of Labor. URL: <http://www.truefreetrade.org/pftindex.htm> (дата звернення: 15.03.2023).
- Marshall A. (1920). Principles of Economics (Revised ed.). London: Macmillan; reprinted by Prometheus Books.
- Morozov E. (2019). Capitalism's new clothes. *The Baffler*. URL: <https://thebaffler.com/latest/capitalisms-new-clothes-morozov> (дата звернення: 15.03.2023).

O'Neil C. (2017). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Broadway Books.

Oxford Economics (2011). *The New Digital Economy. How it will transform business: a research paper produced in collaboration with AT&T, Cisco, Citi, PwC & SAP*. 34 p. URL: <https://www.pwc.com/cl/es/publicaciones/assets/the-new-digital-economy.pdf> (дата звернення: 21.03.2023).

Petty W. (1662). *A treatise of taxes and contributions*. London, Printed for N. Brooke, at the Angel in Cornhill. URL: [https://www.noor-book.com/en/ebook-A-Treatise-of-Taxes-and-Contributions-She wing-the-natur...tly-applied-to-the-present-state-and-affairs-of-Ireland-pdf](https://www.noor-book.com/en/ebook-A-Treatise-of-Taxes-and-Contributions-She-wing-the-natur...tly-applied-to-the-present-state-and-affairs-of-Ireland-pdf) (дата звернення: 11.03.2023).

Schwab K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Publishing Group, New York.

Schwab K., Vanham P. (2021). *Stakeholder Capitalism: a Global Economy that Works for Progress, People and Planet*. John Wiley and Sons.

Stiglitz J. E. (2015). *The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them*. W.W. Norton Company. URL: <http://pinguet.free.fr/stigli15.pdf> (дата звернення: 11.03.2023).

UNCTAD (2021). *Digital economy report 2021. Cross-border data flows and development: for whom the data flow*. 238 p. URL: https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_en.pdf (дата звернення: 11.03.2023).

Wolff R. (2012a). *Capitalism Hits the Fan: The Global Economic Meltdown and What to Do About It* (2nd edition). Interlink Books.

Wolff R. (2012b). *Democracy at Work* ([edition unavailable]). Haymarket Books. URL: <https://www.perlego.com/book/566478/democracy-at-work-a-cure-for-capitalism-pdf> (дата звернення: 18.03.2023).

Zuboff S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power*. 1st edition. New York: Public Affairs.

References

- Acemoglu, D., & Robinson, J. (2016). *Why nations decline*. (O. Demyanchuk, Trans.). Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
- Bardash, S.V., & Osadcha, T.S. (2020). Identification of intellectual rent: accounting aspect. *Oblik i finansy*, 1 (87), pp. 5-12 [in Ukrainian].
- Borrell, J. (2022). We are entering a perfect storm. A speech by a top EU diplomat on the new world reality. Retrieved from <https://www.euointegration.com.ua/rus/articles/2022/10/12/7148529/> [in Ukrainian].
- Buleev, I.P. (2020). The structure of society and the middle class: state, prospects for development. *Ekonomichnyi visnik Donbasu*, 3 (6), pp. 11-29. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3\(61\)-11-29](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2020-3(61)-11-29) [in Russian].
- Buleev, I.P. (2022). Social division of labor in the modern economy: state and directions of development. *Ekonomichnyi visnik Donbasu*, 1(67), pp. 4-15 [in Ukrainian]. DOI: [https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1\(67\)-4-15](https://doi.org/10.12958/1817-3772-2022-1(67)-4-15)
- Vyshnevskiy, V.P., Garkushenko, O.M., Kniazev, S.I., Lipnytskyi, D.V., & Chekina, V.D. (2020). *Digitalization of the Ukrainian economy: transformational potential: monograph*. Kyiv: Akadempriodyka [in Ukrainian].
- Glazyev, S. (2016). *The Economy of the Future. Does Russia Have a Chance?* ("Collection of the Izborsk Club"). Moscow: Book World [in Russian].
- Danilyshyn, B. (2022). What share of the state in the economy Ukraine needs. *Ekonomicheskaya pravda*. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/rus/columns/2022/07/15/689200/index.amp> [in Russian].
- Johnson, C. (2022). *Japan's economic miracle. How professional government and business built the world's leading economy*. (Roman Klochko, Trans.). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].
- Zakaria, Farid (2021). *10 lessons for peace after the pandemic*. (A. Markhovska and O. Yemelyanova, Trans from English). Kyiv: Nash Format [in Ukrainian].

- Katasonov, V.Y. (2014). *Stalin's Economy*. In O.A. Platonov (Ed.). Moscow: Institute of Russian Civilization [in Russian].
- Kolot, A.M., & Gerasymenko, O.O. (2019). Social and labor development in the XXI century: to the nature of global changes, new opportunities, limitations and challenges. *Demografiya ta socialna ekonomika*, 1 (35), pp. 97-126 [in Ukrainian].
- Levkovets, O.M. (2015) Intellectual quasi-rent as a factor of innovative development: a review of the concept. *Ekonomichna teoriya ta pravo*, 2 (21), pp. 61-73 [in Ukrainian].
- Lytvynenko, N.I. (2009). Intellectual rent: essence and functions. *Ekonomichnyy visnyk Natsionalnoho hirnychoho universytetu*, 4, pp. 14-20 [in Ukrainian].
- Lvov, D.S. (2002). *Economics of Development*. Moscow: Examen [in Russian].
- Malyi, I. (2002). Economic rent: article. *Ekonomichna encyclopedia*. In Vol. 3. (Vols. 1-3). Kyiv: EC Akademia [in Ukrainian].
- Mochernii, S. (2000). Economic role of the state: article. *Economic encyclopedia*. In Vol. 1. (Vols. 1-3). Kyiv: EC Akademia [in Ukrainian].
- Mochernii, S. (2002). Rent: article. *Ekonomichna encyclopedia*. In Vol. 3. (Vols. 1-3). Kyiv: EC Akademia [in Ukrainian].
- Panov, V.Y. (2019). *Arcade. Episode one. kamataYan*. Moscow: Eksmo [in Russian].
- Piketty, T. (2016). *Capital in the 21st century*. (Natalia Paliy, Trans). Kyiv: Our format [in Ukrainian].
- Pishchulina, O. (2020). *Digital economy: trends, risks and social determinants: report*. Kyiv: Zapovit. Retrieved from https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_digitalization.pdf
- Reinert, E.S. (2014). *How rich countries got rich... and why poor countries stay poor*. Kyiv: Tempora [in Ukrainian].
- Sidenko, V. R. (2021). Challenges and Risks of Digital Transformation: Global and Ukrainian Contexts. *Economika Ukrainy*, 5, pp. 40-58 [in Ukrainian].
- Sorokin, P. (1997). *The main trends of our time*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Khazin, H. (2020). How the Davos participants suggest we go on living. *Parlamentskaya Gazeta*. Retrieved from <https://nikkto59.livejournal.com/2889068.html> [in Russian].
- Schumpeter, J. (2011). *Theory of economic development. A study of earnings, capital, credit, interest, and the business cycle*. Kyiv: Vydavnychii dim «Kyivo-Mohylianska Academia» [in Ukrainian].
- Legal Encyclopedia (1998). In Yu.S. Shemshuchenko (Ed.). Kyiv: Ukrainian Encyclopedia. Retrieved from <https://leksika.com.ua/15580507/legal/renta>
- Agrawal, A., Gans, J., & Goldfarb, A. (2018). *Prediction machines: The simple economics of artificial intelligence*. Harvard Business Press.
- Bannas, S., & Herrmann-Pillath, C. (2020). *Marktwirtschaft: Zu einer neuen Wirklichkeit. 30 Thesen zur Transformation unserer Wirtschaftsordnung*. Stuttgart: Schäffer-Poeschel.
- Battistoni, A. (2020). *When Will Capitalism End?* Boston review. Retrieved from <https://www.bostonreview.net/articles/alyssa-battistoni-capitalism-dead-long-live-capitalism/>
- Bregel, E.Ya. (1968). *The political economy of capitalism*. Retrieved from <https://instituti.ones.com/download/books/3993-politiches-kaya-ekonomiya-kapitalizma-bregel.html>
- Bridle, J. (2018). *New Dark Age: Technology and the End of the Future*. London: Verso Books.
- Galbraith, J.K. (2004). *The Economics of Innocent Fraud*. Penguin.
- George, H. (1879). *Progress and Poverty*. Retrieved from <https://www.henrygeorge.org/pcontents.htm>
- George, H. (1886). *Protection or Free Trade: An Examination of the Tariff Question, with especial Regard to the Interests of Labor*. Retrieved from <http://www.truefretrade.org/pftindex.htm>
- Marshall, A. (1920). *Principles of Economics* (Revised ed.). London: Macmillan; reprinted by Prometheus Books.
- Morozov, E. (2019). *Capitalism's new clothes. The Baffler*. Retrieved from <https://thebaf>

- fler.com/latest/capitalisms-new-clothes-morozov
- O'Neil, C. (2017). *Weapons of math destruction: How big data increases inequality and threatens democracy*. Broadway Books.
- Oxford Economics (2011). *The New Digital Economy. How it will transform business*. A research paper produced in collaboration with AT&T, Cisco, Citi, PwC & SAP. Retrieved from <https://www.pwc.com/cl/es/publicaciones/assets/the-new-digital-economy.pdf>
- Petty, W. (1662). *A treatise of taxes and contributions* London, Printed for N. Brooke, at the Angel in Cornhill. Retrieved from <https://www.noor-book.com/en/ebook-A-Treatise-of-Taxes-and-Contributions-Showing-the-natural-application-to-the-present-state-and-affairs-of-Ireland-pdf>
- Schwab, K. (2017) *The Fourth Industrial Revolution*. Crown Publishing Group, New York.
- Schwab, K., & Vanham, P. (2021). *Stakeholder Capitalism: A Global Economy that Works for Progress, People and Planet*. John Wiley and Sons.
- Stiglitz, Joseph E. (2015). *The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them* W.W. Norton Company. Retrieved from <http://pinguet.free.fr/stigli15.pdf>
- UNCTAD (2021). *Digital economy report 2021. Cross-border data flows and development: For whom the data flow*. Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document/der2021_en.pdf
- Wolff, R. (2012a). *Capitalism Hits the Fan: The Global Economic Meltdown and What to Do About It* (2nd edition). Interlink Books.
- Wolff, R. (2012b). *Democracy at Work* ([edition unavailable]). Haymarket Books. Retrieved from <https://www.perlego.com/book/566478/democracy-at-work-a-cure-for-capitalism-pdf>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism: The fight for a human future at the new frontier of power* (1st edition). New York: Public Affairs.

Yuliya S. Zaloznova,

*Corresponding Member of National Academy of Sciences of Ukraine,
Doctor of Economics, Professor*

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine,
03057, Kyiv, Mary Kapnist Str., 2, Ukraine

E-mail: zaloznova@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0003-3106-1490>;

Ivan P. Buleev,

Doctor of Economics, Professor

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine,
03057, Kyiv, Mary Kapnist Str., 2, Ukraine

E-mail: buleev.ivan@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-7912-3649>;

Natalya Yu. Bryukhovetskaya,

Doctor of Economics, Professor

Institute of Industrial Economics of NAS of Ukraine,
03057, Kyiv, Mary Kapnist Str., 2, Ukraine

E-mail: Bryukhovetskaya@nas.gov.ua
<https://orcid.org/0000-0002-6652-4523>

TRANSFORMATIONS OF CAPITALIST DEVELOPMENT AND RENTS IN THE ERA OF DIGITALIZATION

The features of modern stage of capitalist manufacturing functioning are investigated beginning from its European origin through Anglo-Saxon formation to Euro-Atlantic leadership.

The development is characterized by the outstripping growth of technocratic factors, preservation of mentality of European societies, departure from world values and religions and destruction of spirituality. The facade of modern capitalism is constituted by its "core" (G-7, part of the G-20 states). Up to 50 states are allies (satellites) of the core. Most of the world's countries are the periphery of the global world system of capitalism. The main models that were used and still are by capitalism in economic management, in innovation from its inception to the present day are considered. The risks, faced by countries that mechanically use the "core" models are noted. The sources of financing the models of development of economic agents and enterprises, using traditional systems of taxation, budget formation are shown. The necessity and expediency of the use of rent (economic, natural, intellectual, etc.) in the formation of the budgets of economic agents at all levels, the increase of its importance and role in the digitalization of production, activities of economic agents and enterprises is proved. A new integral system of management, in which spirituality, values, rent relations, science, ICT, digitalization play an important role, is considered as a promising model of development.

Keywords: capitalism, economic agents, core, periphery, model, rent (economic, intellectual), digitalisation.

JEL: A10, B49, E60, E61, E10

Формат цитування:

Залознова Ю. С., Булеєв І. П., Брюховецька Н. Ю. (2023). Трансформації капіталістичного розвитку та ренти в епоху цифровізації. *Економіка промисловості*. № 2 (102). С. 5-23. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.005>

Zaloznova, Yu. S., Buleev, I. P., & Bryukhovetskaya, N. Yu. (2023). Transformations of capitalist development and rents in the era of digitalization. *Econ. promisl.*, 2 (102), pp. 5-23. DOI: <http://doi.org/10.15407/econindustry2023.02.005>

Надійшла до редакції 12.04.2023 р.